

Protestan İş Ahlâkı Hâlâ Varlığını Sürdürüyor mu?

Özet

Bu makalede, Max Weber tarafından yüzyılın başında gündeme getirilen "Protestan İş Ahlâkı" (PIA) kavramının günümüz Batı toplumları açısından ne dereceye kadar geçerli olduğu tartışılmaktadır. Bu bağlamda, Weber'in görüşleri kısaca özetlenerek konuya ilişkin ampirik çalışmaların ve teolojik kaynakların ışığında sorun analiz edilmektedir. PIA hâlâ yaşıyor mu? Yoksa artık tarihi bir fenomen midir? Bu sorunun cevaplandırılması, kuşkusuz uluslararası karşılaştırmalı araştırmaları gerektirmektedir. Buna ek olarak çağdaş Protestan teologların iş ahlâkı konusundaki fikirleri de bir diğer önemli bilgi kaynağını oluşturmaktadır.

Mahmut Arslan
Leeds Üniversitesi

Does the Protestant Work Ethic Still Survive?

Abstract

This article discusses the validity of the concept of "Protestant Work Ethic" (PWE) for today's Western societies, as it was formulated by Max Weber early this century. In this context, Max Weber's thought is summarized and the problem is analyzed in the light of empirical studies and theological resources on the issue. Does the PWE still survive, or, has this phenomenon become history? Answering this question, without doubt, requires comparative research on international scale. In addition, the opinions of contemporary Protestant theologians on work ethics also form another significant source of information.

Protestan İş Ahlakı Hâlâ Varlığını Sürdürüyor mu?

1. Max Weber ve Protestan İş Ahlakı

Max Weber, PİA ile ilgilenen ilk sosyal bilimcidir. 1904 ve 1905 yılları arasında yayınladığı "Protestan Ahlakı" ve "Kapitalizmin Ruhu" adlı iki makaleden oluşan kitabında, neden bilimsel düşünce, deneysel bilgi ve felsefenin bugün tanımlanan biçimiyle Batı'da geliştiği sorusuna cevap aramaya çalışmıştır. Kapitalizmin ve ona özgü kapitalist kültürün Batı'ya ait olduğundan yola çıkarak, kapitalizm ile Protestan inancı ve özellikle de onun Kalvinist yorumu arasında olumlu bir ilişki olduğunu ileri sürmüş ve bunu çeşitli örneklerle kanıtlamaya çalışmıştır (Weber, 1985).

Weber'e göre kapitalizm, fırsatların mübadele için kullanımı yoluyla önceden hesaplanmış ve rasyonel bir kâr beklentisine dayanan iktisadi zihniyete dayanır. Weber, çağdaş kapitalist zihniyet ile her devirde görülebilen para pul hırsını birbirinden ayırır. Kapitalizmin ruhu, sınırsız kazanç hırsı veya açgözlülük değildir. Devamlılığı olan rasyonel kapitalist örgüt, düzenli gelir ve verimlilik, kapitalizmin ruhunu oluşturan temel girdilerdir.

Weber'in örgüt teorisine temel katkısı, yetke teorisinde özetlenir. Weber'in yetke sınıflandırması ile kapitalizmin ruhu kavramı arasında organik bir bağ vardır. Weber, gücü ve yetkeyi birbirinden ayırmıştır. Ona göre güç, direnişi dikkate almaksızın insanları boyun eğmeye zorlayan yetenektir. Oysa yetke astların gönüllü olarak emirlere uymasını belirtir. Weber, yetkeyi üç biçimde sınıflandırmıştır:

- karizmatik yetke,
- geleneksel yetke,
- rasyonel-yasal yetke.

Karizmatik yetke, liderin kişilik özelliklerine dayanır. Geleneksel yetke, gelenekler ve törelerden esas alınan yetkedir. Rasyonel-yasal yetke ise modern bürokratik örgüt sistemlerinin kullandığı yetke türüdür. Bu yetke tamamen rasyonel olup gayri şahsidir. Weber'in kapitalizmin ruhu olarak adlandırdığı kavram, kısaca bu rasyonel-yasal yetkede kendini ifade eder. Dikkat edilmesi gereken bir önemli nokta da, Weber'de kapitalizme özgü kültürün, bireyciliği içermesiyle beraber daha çok rasyonaliteye dayanmasıdır. Rasyonalite, modern verimli örgütlerde -Weber'in terimiyle bürokratik örgütlerde- eylemlerin sonuçlarının hesap edilebilmesi imkanını doğurur. Kısaca Weber için kapitalizm, kazançların uzun dönemde rasyonel hesaplanabildiği, özel mülkiyete ve özgür emeğe dayanan bir iktisadi sistemin adıdır. Bu rasyonel örgütlenme için özgür emek ve hukuk devleti bir gerekliliktir ve bu da ilk kez Batı'da ortaya çıkmıştır. Çift taraflı defter tutmayı gerektiren çağdaş muhasebe teknikleri bu rasyonalitenin bir görünümüdür.

Weber, kapitalizmin zihniyetini açıklarken Protestanlığın kalvinist yorumuna özel bir önem vermiştir. Kalvinizm, kapitalizmin ruhunun taşıyıcısıdır. Önceden seçilmiş olma inancı, Kalvinist toplumlarda kendine özgü bir zihniyetin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Şöyle ki, bazı insanlar Allah'ın kutsal ira-

desine göre sonsuz yaşam için ezelden seçilmiş ve kurtulmuşlardır. İncil'de 144.000 seçilmiş inananın bulunduğu, inayetin ancak Allah'tan geldiği ve hiç bir ayinle elde edilemeyeceğine yönelik ifadelerle desteklenen bu görüşe göre, hiç bir kutsal-laştırıcı eylem (*sakrament*) insanı kurtuluşa götüremez.

Seçilmişlik inancı, Katolik Kilisesi'nin İsa ile tek vücut olma ayininin işlevini ortadan kaldırıyordu. Fakat bu, aynı zamanda inananların psikolojisinde bir boşluk da yaratacaktı. Sonuçta bu boşluk, Calvinist toplumdaki bireyciliğin temellerinden birini oluşturan sosyal yalnızlığa neden olacaktır. Kendilerinin seçilmiş insanlar ya da seçilmiş olması kuvvetle muhtemel insanlar olduğuna dayanan bu inanç sistemi diğer insanları tamamen dışarıda bırakıyor hatta onları Şeytan'ın yandaşları olarak kabul ediyordu. Hristiyanlığın bu denli seçkin bir yorumu şüphesiz Yahudiliği çağırıştırılmaktadır. Kuzey İrlanda'da Katolıklara karşı yapılan etnik ayrımcılıkta ve Güney Afrika Cumhuriyeti'nin Mandela öncesi ırkçı dönemindeki uygulamalarında Protestan Calvinist Kilise'nin seçkin etkisini görmek mümkündür.

Kalvinistlerin Allah'ın seçilmiş kulları oldukları gibi bir inanca sahip olmaları tek başına bir özgünlük oluşturmuyor. Bu tür etnosentrik iddialar, gerek Yahudilik'te gerekse diğer inançlarda da rahatlıkla gözlenebilir. Kalvinizmi biricik kılan unsur, mesleki başarı ve zenginliğin, Allah'ın lütfunun bir belirtisi ve seçilmiş olmanın bir göstergesi olarak kabul edilmesiydi. Hatta buna karşıt olarak fakirlik de günahın bir sonucu olarak görülmeye başlandı. Bununla birlikte, hiç bir zaman Kalvinizm kişinin çalışmayla ya da mesleki başarı ile kurtuluşa ereceğini iddia etmemiştir. Mesleki başarı, seçilmiş olmak için bir neden değil seçilmiş olmanın bir sonucu olarak görülmüştür. İronik olan şudur ki, başlangıçta bir fakirler dini olarak doğan Hristiyanlık, sonunda zenginliği kutsayacak kadar değişmişti. "Zenginin cennete girmesi devenin iğne deliğinden geçmesi kadar zordur" diyen İsa'nın mesajının bu denli başaşağı edilmesi, herhalde dinlerin sosyal ihtiyaçlara göre nasıl uyumlandırıldığına güzel bir örnek oluşturmaktadır.

Weber, Calvinist dindarlığın bu ayrıncı özelliğinin, katı ve kontrollü bir dini hayatı öneren yoğun duygusallıkta yattığını belirtir. Calvinist Püriten için çok çalışmak, kendini mesleğine adanmak ve dua etmekten başka bir günlük faaliyete yer yoktur. Çok çalışmanın yanında, harcamamak ve dünya zevklerine kapıları kapamanın doğal sonucu, sermaye birikimi, yöntemli ve sistematik bir iş hayatı yani rasyonalite olacaktır. Weber, Protestan ahlâkının kapitalizmi doğurduğu şeklinde tek boyutlu bir nedensel ilişkiyi hiç bir zaman ileri sürmemiş fakat Protestanlığın Calvinist yorumunun kapitalist bir zihniyetin O'nun deyimiyile "kapitalizmin ruhunun" oluşmasında önemli bir rolü olduğunu vurgulamıştır.

1974 ve 1994 yılları arasında iş ahlâkı kapsamında PIA'yı konu edinen bir çok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmaları üç başlık altında sınıflandırmak mümkündür. Bunlar:

- a- PIA'nın günümüzde de Protestan toplumlar için geçerli olduğunu iddia eden araştırmalar
- b- PIA'nın sadece Protestan toplumlara özgü olmadığını, günümüzde geçerliliğini kaybettiğini ileri süren araştırmalar
- c- Konuya dolaylı olarak değinen araştırmalar

Söz konusu araştırmaların bir dökümü ilgilenenler için kaynaklar kısmında verilmiştir. Bu konuda yapılan araştırmalar arasında, PIA'nın şu ya da bu şekilde günümüzde de belli bir etkiye sahip olduğunu, başka bir deyimle Protestan toplumların iş ahlâkının diğerlerinden Weberci anlamda ayrıldığı yolundaki bulgular sayıca daha fazladır. Bununla birlikte pek çok araştırma çift anlamlı sonuçlar vermiştir ki bu durum, PIA'nın oldukça karmaşık ve tek boyutlu olmayan doğasından kaynaklanmaktadır. PIA'nın hem devam ettiği hem de düşüşe geçtiği eş zamanlı olarak bulunabilmektedir; çünkü bu, hangi tarihi dönemin, hangi grup insanın nasıl ölçüldüğüne bağlıdır. Farklı PIA ölçüleri PIA'nın farklı boyutlarını ölçmektedir. Örneğin PIA, mavi yakalı işçi sınıfı için düşüşe geçerken beyaz yakalı orta sınıf için varlığını sürdürmektedir (Furnham 1990). Buna ek olarak PIA'nın ölçümü için yöntemsel sorunlar varlığını önemli ölçüde korumaktadır.

Yukarıda kısaca özetlenen Weber'in tezine bir çok eleştiri gelmiş ve bir çok araştırma ile sınanmıştır. Bugüne kadar Weber'i destekleyen, karşı çıkan ya da ona kısmen katılan pek çok yazar olmuştur. Özellikle Weber'i ikincil kaynaklardan okuyanlar Weber'in Protestanlık ile kapitalizm arasında doğrudan ilişki kurduğu yolunda yanlış bir sonuca varabilmektedirler. Weber özetle 16. ve 17. Yüzyıl Avrupa'sında belli bir dini iklimin kapitalizmin oluşmasına yardımcı olduğunu söylemiş ve bu iklimin diğer dinler tarafından sağlanamadığını belirtmiştir. İkinci bölümde, Weber'in üzerinde durduğu dini iklimin çağdaş Protestanlıkta ne kadar devam ettiği, teologların ve Protestan düşünürlerin görüşlerinden yola çıkarak tartışılmaktadır.

2. Çağdaş Teolojik Yaklaşımlar

PİA'nın ya da PİA'yı oluşturan tutumların, günümüz Protestan toplumlarının hâlâ önemli bir özelliği olup olmadığını incelemenin ikinci basamağını, yirminci yüzyıl Protestan teologlarının konuya yaklaşımı oluşturmaktadır.

Çağdaş teolojik yaklaşımları PİA açısından pek çok kategoride değerlendirmek mümkünse de bireycilik, toplumculuk ve eşitlik, özgürlük, sorumluluk ilişkilerini ele alan iki önemli kategori, çağdaş Protestanlığın tarihsel PİA karşısındaki tutumunu anlamada gerekli ipuçlarını sağlayacaktır.

2.1. Bireycilik ve toplumculuk

Bu kategoride toplumculuktan kastedilen cemaatçi ve dayanışmacı yapılardan komünizme kadar uzanan her türlü kolektivist düşünceyi içine almaktadır. Bireycilik, her bir bireyin diğerlerinden bağımsız olarak karar verme ve verdiği kararları uygulama hakkı ve özgürlüğünü savunan bir düşüncedir (Atkinson ve Field, 1995). Ekonomik anlamda ise bireycilik, toplumun ekonomik örgütlenmesinde bireyi ve bireysel kararları temel alan, buna dayalı olarak özgür ticaret, rekabet ve özel mülkiyetin ekonomik optimaliteyi gerçekleştireceğini savunan akımdır (Lukes, 1973).

Weber'in teorisinde, PİA bireyci özellikler taşımakta ve Kalvinist seçilmişlik (*predestination*) inancının yarattığı sosyal yalnızlığın bir sonucu olarak kabul edilmektedir. Her ne kadar PİA bireycilikle bağlantılı görülse de işe yönelik olma tutumları bireycilikten bağımsız olarak da gözlenebilmektedir. Weber'in teorisinde ekonomik rasyonalite kavramı, kapitalizmin ruhu açısından bireyciliğe göre daha önemli bir yer teşkil etmektedir. Nitekim Japonya örneği göstermektedir ki, bireycilikten çok dayanışmacı ve cemaatçi bir yapıya sahip olan Japon toplumu, bu ahlâki özelliğini ekonomik örgütlerde de koruyarak kapitalist bir yapılanmayı başarabilmiştir. Sosyolog Turner (1994) aynı görüşü paylaşarak, bireycilik ile kapitalizmin ortaya çıkışı arasındaki bağın kesin olmadığını belirtmektedir.

Bireycilikle PİA arasında olumlu bir ilişkinin varlığını Geert Hofstede'in 40 ülkede yaptığı uluslararası karşılaştırmalı çalışmanın bulgularında görebilmekteyiz (Hofstede, 1980). Hofstede'in geliştirdiği bireycilik indeksinin sonuçlarına göre 40 ülke arasında bireycilik skoru en yüksek 6 ülke sırasıyla, ABD, Avustralya, İngiltere, Kanada, Hollanda ve Yeni Zelanda'dır. Bu ülkelerin Protestan ve Anglo-Sakson özelliği dikkat çekicidir. Bulguların bir diğer ilginç yanı, Japonya'nın Hindistan'ın arkasından 22. gelmesidir. Türkiye'nin 26. sırayı alarak Yunanistan ve Portekiz gibi AB üyesi ülkelere göre daha yüksek bir bireycilik skoruna sahip olduğu görülmektedir (Hofstede, 1980).

Protestan teolog R.H. Preston (1987) geleneksel Hristiyan sosyal ahlâkına kıyasla PİA'nın bireyci olduğunu vurgulamakta ve örnek olarak Protestan aile değerleriyle yetişmiş olan İngiliz başbakanlarından Bayan Thatcher'ın 1987 yılında verdiği bir demeç göstermektedir. Bu demeçte Bayan Thatcher; "Toplum diye bir şey yoktur, erkek ve kadın bireyler ve aileler vardır" demektedir.

Bir diğer Protestan teolog, M. Douglas Meeks (1989) ise "toplumsal üçleme" inancına dayalı bir toplumcu iş ahlâki önermektedir. Hristiyan inancında Tanrı'nın üç sıfatını (*perso-*

na) belirten Baba, Oğul ve Kutsal Ruh'tan oluşan üçlü yapıyı, toplumsal dayanışma ve ekonomik düzen için ilahi bir örnek olarak sunmaktadır. Buna göre üçlemenin her kişisinin diğerinden farklı bir çalışma alanı vardır. Bu üçlü, işbirliği içinde çalışmaktadır, eşitlikçidir, sevgiyle birarada bulunmaktadır. Meeks'e göre çalışma, ekonomik etkinlik ve pazar kurallarıyla belirlenen bir faaliyetten çok, toplum hayatına katkıda bulunma, ait olma ve paylaşmadır. Meeks'in bu görüşleriyle tarihsel PIA'dan oldukça uzaklaşıp bir çeşit dayanışmacılığı savunduğu görülmektedir.

Anglikan teolog Andrew Stoke (1992) sosyal dayanışmanın altını çizmektedir. Brian Griffith ise rekabetçi pazar ekonomisini savunurken, bireyciliği rekabetçi bir güdü olarak görmektedir. Fakat gaspçı bireyciliği bir başka deyimle "köşe dönmeçiliği" anti-Hıristiyan bulmakta ve bu tür davranışların hiç bir zaman Hıristiyan değerlerle uzlaştırılamayacağını söylemektedir (Preston, 1987).

Alman Hıristiyan sosyalisti teolog Jürgen Moltmann (1984) ise toplum için işin önemini vurgulamakta, işin bireyi sosyalleştirmedeki rolünü öne çıkararak bu bağlamda işsizliği bir sosyal ölüm olarak tanımlamaktadır.

Özet olarak bireycilik, bugün çağdaş Protestan ilahiyatının temel ideolojisi değilse de özellikle Calvinist gelenekten gelen teolog ve düşünürlerin bireyci tutumları kolaylıkla görülmektedir. Bu gelenekten gelen toplumların ve grupların bireyciliğe dini bir kutsama ile yaklaştıklarını söylemek herhalde abartılı olmayacaktır.

2.2. Eşitlik, özgürlük ve sorumluluk

Bu kategori Weber'in kuramında anahtar kavramlardan biri olan dünyevi çileciliğin (*ascetism*) temel boyutlarını içermesi açısından önem taşımaktadır. Gerek mutlak anlamda eşitliğe gerekse fırsat eşitliğine Calvinist Puritanizm'de rastlamak mümkün değildir. Calvinistler bir kişinin ezelde Tanrı tarafından seçilmedikçe kurtulmayacağına yönelik inançlarından ötürü eşitlik düşüncesinin hiç bir şekline yer vermez-

ler. Ampirik sonuçların gösterdiği gibi PIA'ya inananların büyük çoğunluğu eşitlikçi değildir ve toplumda ekonomik eşitliğe inanmamaktadırlar (Furnham, 1990).

Puritanizme göre "ilk günah" tan ötürü özgür irade sözkonusu değildir. Bu inanç, insanlar için sınırlı bir özgürlük alanı bırakır, bu özgürlük bireysel özgürlükten çok çalışma ve zamana karşı sorumluluk özgürlüğüdür. Benzer olarak sadakat, boyun eğme ve otoriter davranışlarda PIA'da içerilmektedir. Buna karşılık, çağdaş Protestanlıkta eşitlik, özgürlük ve sorumluluk kavramları belirgin şekilde yer almaktadır.

Douglas Meeks (1989) "sosyal üçleme" önerisi ile işbirliği, eşitlik ve birlikliğin altını çizmektedir. Calvinist Püriten geleneğin aksine bu yaklaşımı daha sosyal ve daha az bireycidir. Protestan İngiliz düşünürü R.H. Tawney ise bir eşitlikçi olarak kapitalizme karşı çıkmakta ve fırsat eşitliğinin önemini vurgulamaktadır (Robinson 1993).

1980'lerden sonra ABD'de ve Avrupa'da güçlenen ve iktidar olan yeni sağ, Reagan ve Thatcher ile doruk noktasına çıkmış ve teori ve uygulamalarının bir çoğu PIA'yla örtüşmüştür. Öte yandan, özellikle Jürgen Moltmann tarafından temsil edilen Hıristiyan sosyalizmi ise özgürlük ve eşitliğe önem vermiştir. Bununla birlikte Hıristiyan sosyalizmi, "yeni sağ" kadar etkili olmamıştır.

Loubser (1968) Güney Afrikada'ki ırkçı dönemde Afrikaner Calvinizmi'ni irdelediği çalışmasında, Calvinizmin politik oligarşiyi haklı çıkardığı ve beyaz olmayanlar üzerindeki siyasi baskıyı yasallaştırdığını ileri sürmüştür.

Griffith'e göre, bir Hıristiyan, sorumluluk olmaksızın mülkiyet hakkının tesisini öngören liberiteryanizme karşı olduğu kadar, haklara yer vermeksizin mülkiyetin sorumluluğunu tesis eden eşitliğe de karşı olmalı, haklar ve sorumluluklar arasında makul bir dengeyi gözetmelidir. Bu tür bir bireycilik, aydınlanma çağının bireyciliğinden oldukça farklıdır (Atherton, 1992).

Protestanlığın Kalvinist Püriten yorumunda -ki PİA'nın kökenini oluşturur- işletmelerin sosyal sorumluluğu kavramına rastlamak da oldukça güçtür. Kalvin, kârı, ilahi kutsamanın bir işareti olarak görmüştür (Hyma, 1950). Kalvinist kâr anlayışı Freidmancı yeni sağ ekonomik yaklaşımına benzer özellikler taşımaktadır. İşletmelerin tek sosyal sorumluluğunu kâr etmek olarak gören Freidman (1964) "iş iş içindir" diyen Kalvin ile uyum içinde gözükmektedir.

Freidman'dan farklı olarak Protestan İngiliz teoloğu Simon Robinson, işletmenin sosyal sorumluluğunu topluma hizmetin bir gereği olarak sunmaktadır. Bundan başka, sosyal sorumluluğun sadece topluma verilen zarardan kaçınma olarak görülemeyeceğini işletmenin bütün faaliyetlerinin topluma hizmet anlayışıyla yürütülmesi gereğinin önemini belirtmektedir (Robinson, 1992).

Kısaca, Kalvinist Protestanlığın, eşitlikçi olmayan muhafazakar düşünceler üzerinde hâlâ önemli bir etkiye sahip olduğunu söyleyebiliriz. Benzer olarak, muhafazakar politikacıların ve ekonomistlerin, işletmelerin sosyal sorumluluğu fikrine mesafeli durdukları bilinmektedir. Püritanizme dayalı olan PİA, bireysel özgürlükten daha çok otoriteye önem vermektedir. Bununla birlikte çağdaş Protestan teologlar arasında eşitlik, özgürlük ve işletmelerin sosyal sorumluluğu gibi kavramlar gittikçe önem kazanmakta ve tarihsel PİA değerleriyle çelişmektedir.

3. Sonuç

Ampirik bulgular ve çağdaş Protestan teologların görüşleri doğrultusunda, tarihsel PİA'nın etkilerinin günümüz Protestan toplumlarında hâlâ gözlenebileceğini, özellikle orta sınıfta ve yaşlı kuşaklarda daha bariz olarak görülebileceğini söyleyebiliriz. Buna karşılık, yeni bir iş ahlakı da gelişmektedir. Bu ahlakta, tüketim toplumu olma, sosyal sorumluluk, çevrecilik, boş zamanın değerlendirilmesine verilen önem geleneksel PİA değerlerinden ayrılmaktadır. Benzer olarak, bi-

reycilik, çağdaş Protestan düşünürler arasında baskın bir ideoloji değildir. Başka bir deyimle, Protestan iş ahlakından söz edildiğinde Protestan sözcüğü, 16. ve 17. yüzyılın tarihsel Püritanizmi olarak anlaşılmalıdır. Yirminci yüzyılda çok çeşitli Protestan akımları vardır ve işe yönelik olma tutumlarını artık Protestan ahlakı olarak adlandırmak gerçeklere uymamaktadır. Bunun yerine tarihsel Protestan ahlakı teriminin Weberci PİA yerine kullanılması kanımızca daha uygun olacaktır.

Reformasyon sonrası Avrupa'da bireyciliğin gelişmesi sadece Reformasyonun kendi başına yol açtığı bir sonuç değildir. Bireycilik daha çok Aydınlanma hareketinin ve liberal düşünürlerin katkılarıyla gelişmiş bir ideolojidir. Protestan ahlakı bu süreçte bir katalizör rolü üstlenmiştir. Dini bireycilik, Tanrı ile insan arasında Kilise'nin aracı rolünü ortadan kaldırarak bireyi Tanrı'ya karşı kendi sorumluluğunu üstlenmeye iter, bu sorumluluk, doğal olarak günlük hayatın diğer alanlarında da etkisini bireyci tutumlar olarak gösterecektir. Weber'in "kapitalizmin ruhu" olarak adlandırdığı rasyonalist ve bireyci tutumların ortaya çıkması, görülen o ki, Protestanlığa özgü bir özellik olmaktan çok, toplumdaki aşırı merkezizetçi ve otoriter bir kurumun etkisinin ortadan kalkması ve bireye kendisini ifade edebileceği bir yerin verilmesidir. Bu otoriter kurum Katolik kilisesi olabileceği gibi devlet yapısı da olabilir.

Tarihsel PİA doğası gereği eşitlikçi değildir. Bununla birlikte kapitalist toplumun ortaya çıkması için zorunlu öğelerden biri olan özgür emeğin aristokrasinin boyunduruğundan çıkması için bireysel özgürlüğe, Hıristiyan ahlakını tehdit etmeyecek sınırlar içinde olumlu yaklaşır. İşletmelerin sosyal sorumluluğu kavramı ise Püriten ahlakın içinde ancak Tanrı'nın onaylamayacağı faaliyetlerde bulunmamak şeklinde yer alabilir. Oysa günümüz Protestan ahlakı, yukarıdaki örneklerden de kolayca görülebileceği gibi daha eşitlikçi, dayanışmacı ve işletmelerin sosyal sorumluluğuna oldukça önem veren bir yapı göstermektedir.

Kaynakça ve Okuma Listesi

1. PIA'nın Weberci anlamda günümüzde de geçerliliğini koruduğunu bulgulayan çalışmalar:

Heaven (1990), Furnham ve Qulley (1989), Poulton ve Hung (1989), Chushmir ve Koberg (1988), Shamir (1985) (1986), Defrank vd. (1985), Pierlot (1992), Moran (1990), Giorgi ve Marsh (1990), Bonett ve Furnham (1991), Tang ve Tzeng (1992), Draguns (1974), Merrens ve Garrett (1975), Aldag ve Brief (1975), Stone (1975), Goodale ve Hall (1976), Rim (1977), Lenski (1961), Greenberg (1977) (1978) (1979), Kanungo ve diğerleri (1978), Beit-Hallahmi (1979), Burke ve Weir (1980), Staats (1981), Maquire ve Krociczack (1983), Worach (1980), Spence (1985), Ho ve Jacqueline (1984), Triandis vd. (1984), Hooker ve Ventis (1984), Furnham ve Muhiuddin (1984), Furnham (1984) (1982), Furnham ve Bland (1983), Fine (1983), Sinha (1983), Chonko (1983), Williams (1983), Bordeleau (1985), Munroe ve Munroe (1986), Lenski (1961), Cherington (1980), Nichols (1986), Mayer ve Sharp (1962).

2. PIA'nın geçerli olmadığını bulgulayan çalışmalar:

Hantrais vd. (1984), McCarrey vd. (1984), Maynard (1984), Krau (1983), Marshall (1983), Weiner ve Hunt (1983), Ray (1982), Ganster (1981), Bucholz (1977) (1978), Albee (1977), Maurer ve Oszustowicz (1994), Niles (1994), Furnham vd. (1994), Berniker (1993), Furnham ve Rajamanickam (1992), Davies (1992), Furnham ve Reiley (1991), Babu ve Reddy (1989), Hafsi (1987), Henderson (1992), Kim (1977), Cohen (1985) Ma (1986), Vandewiele ve Philbrick (1986).

3. PIA'yı konu alan diğer çalışmalar:

Furnham ve Rose (1987), Atieh ve Brief (1987), Ali (1988), Heaven (1989) (1991), Ali ve Al-Shakhis (1989), Furnham ve Koritsas (1990), Furnham (1990a) (1990b) (1991), Waters ve Zakrajsek (1991), Guestello vd. (1992), Mudrack (1993), Yamauchi ve Li (1993), Waters vd. (1975), Khalique (1975), Bucholz (1976), Brief ve Aldag (1977), Singh (1978), Casserly (1980), Kleiber ve Crandal (1981).

Albee, G. (1977). "The Protestant Ethic, Sex and Psychotherapy." *American Psychologist* 32: 150-161.

Aldag-Brief (1975). "Some Correlates of Work Values." *Journal of Applied Psychology* 60: 757-760.

Ali, A. (1988). "Scaling an Islamic Work Ethic." *Journal of Social Psychology* 128: 575-583.

Ali-Al Shakhis (1989). "Managerial Beliefs About Work in Two Arab States." *Organization Studies* 10: 169-186.

Atherton, I. (1992). *Christianity and the Market*. London: SPCK.

Atieh-Brief (1987). "The PWE Conservatism Paradox: Beliefs and Values in Work and Life." *Personality and Individual Differences* 8: 577-580.

Atkinson-Field (1995). *New Dictionary of Christian Ethics and Pastoral Theology*. Leicester: Inter-Varsity Press.

Babu-Reddy (1989). "Work Ethic Religiosity and Job Involvement Employees Under Different Managements." *Indian Journal of Applied Psychology* 26: 30-37.

Beit-Hallahmi B. (1979). "Personal and Social Components of the Protestant Ethic." *Journal of Social Psychology* 109: 263-267.

Berniker, E. (1993). "Productivity and its Rewards: Toward a New Ethic." *Employee and Rights Journal* 6: 161-170.

Bonett-Furnham (1991). "Who Wants To Be an Entrepreneur." *Journal of Economic Psychology* 12: 465-478.

Bordeleau, Y. (1985). "Work Values and Personal Managing Style." *Canadian Journal of Behavioural Science* 17: 246-262.

Brief-Aldag (1977). "Work Values as Moderates of Perceive Leader Behaviour Satisfaction Relationship." *Sociology of Work and Occupations* 4: 99-112.

Bucholz, R. A. (1976). "Measurement of Beliefs." *Human Relations* 29: 1177-1188.

Bucholz, R.A. (1977). "The Belief Structure of Managers Relative to Work Concepts Measured by a Factor Analytic Model." *Personal Psychology* 30: 567-587.

Bucholz, R.A. (1978). "The Work Ethic Reconsidered." *Industrial and Labour Relations Review* 31: 450-459.

Burke-Weir (1980). "Personality, Value and Behavioural Correlates of the Type A individual." *Psychological Reports* 46: 171-181.

Casserly, M. (1980). "Canadian Work Related Values." *Canadian Counsellor* 15: 38-42.

Cherrington, D. (1980). *The Work Ethic: Working Values and Values that Work*. New York: Amacom.

Chonko, L.B. (1983). "Job Involvement as Obsession-Compulsion: Some Preliminary Empirical Findings." *Psychological Reports* 53: 1191-1197.

Chushmir and Koberg (1988). "Religion and Attitudes Toward Work. A New Look at an Old Question." *Journal of Organizational Behaviour* 9: 251-262.

Cohen, J. (1985). "Protestant Ethic and Status-Attainment." *Sociological Analysis* 46.

Davies, C. (1992). "The PWE and the Comic Spirit of Capitalism." *British Journal of Psychology* 43: 421-442.

De Frank vd. (1985). "The Impact of Culture on the Management Practises of American and Japanese CEOs." *Organizational Dynamics* 13: 62-76.

Draguns, J.G. (1974). "Values Reflected in Psychopatlogy; the Case of the Protestant Ethic." *Ethos* 2: 115-136.

Fine, R. (1983). "The Protestant Ethic and the Analytic Ideal." *Political Psychology* 4: 254-264.

Friedman, M. (1964). *Capitalism and Freedom*. Chicago: The University of Chicago Press.

Furnham, A. (1982). "The PWE and Attitudes Toward Unemployment." *Journal of Occupational Psychology* 55: 277-285.

Furnham, A. (1983). "The PWE, Human Values and Attitudes Towards Taxation." *Journal of Economic Psychology* 3: 113-128.

Furnham, A. (1984). "Work Values and Beliefs In Britain." *Journal of Occupational Behaviour* 5: 281-291.

Furnham, A. (1990). *The Protestant Work Ethic*. London: Routledge.

Furnham ve Bland (1983). "The PWE and Conservatism." *Personality and Individual Differences* 4: 205-206.

Furnham, A. (1990a). "A Content, Correlational, and Factor Analytic Study of Seven Questionnaire Measures of the PWE." *Human Relations* 43: 383-399.

Furnham, A. (1990b). "The PWE and Type A Behaviour." *Psychological Records* 66: 323-328.

Furnham, A. (1991). "The PWE in Barbados." *Journal of Social Psychology* 131: 29-43.

Furnham, A. vd. (1994). "National Attitudes of Competitiveness Money and Work Among Young People." *Human Relations* 47: 119-132.

Furnham ve Koritsas (1990). "The PWE and Vocational Preference." *Journal of Organizational Behaviour* 11: 43-55.

- Furnham ve Muhiudeen (1984). "The PWE in Britain and Malaysia." *Journal of Social Psychology* 122: 157-161.
- Furnham ve Rajamanickam (1992). "The PWE and Just World Beliefs in the Great Britain and India." *International Journal of Psychology* 27: 401-416.
- Furnham ve Reilly (1991). "A Cross-Cultural Comparison of British and Japanese PWE and Just World Beliefs." *Psychologia: An International Journal of Psychology in the Orient* 34: 1-14.
- Furnham ve Rose (1987). "Alternative Ethics: the Relationship Between the Wealth, Welfare, Work and Leisure Ethic." *Human Relations* 40: 561-573.
- Ganster, D.C. (1981). "Protestant Ethic and Performance: A Re-examination." *Psychological Reports* 48: 335-338.
- Giorgi ve Marsh (1990). "The PWE as a Cultural Phenomenon." *European Journal of Social Psychology* 20: 499-517.
- Goodale ve Hall (1976). "Inheriting a Career: the Influence of Sex, Values, and Parents." *Journal of Vocational Behaviour* 8: 19-30.
- Greenberg, J. (1977). "The PWE and Reactions to Negative Performance Evaluations on a Laboratory Task." *Journal of Applied Psychology* 62: 682-690.
- Greenberg, J. (1978). "Protestant Ethic Endorsement and Attitudes Toward Commuting to Work Among Mass Transit Riders." *Journal of Applied Psychology* 63: 755-758.
- Greenberg, J. (1979). "Protestant Ethic Endorsement and Fairness of Equity Inputs." *Journal of Research in Personality* 13: 81-90.
- Guestello vd. (1992). "A Study of Cynicism." *Personality and Work Values* 126: 37-48.
- Hafsi, M. (1987). "The Effect of Religious Involvement on Work Centrality." *Psychologia An International Journal of Psychology in the Orient* 30: 258-266.
- Hantrais vd. (1984). "Time-Space Dimensions of Work, Family and Leisure in France and in the UK." *Leisure Studies* 3: 301-317.
- Heaven, P. (1989). "Structure and Personality Correlates of the PWE among Women." *Personality and Individual Differences* 10: 101-104.
- Heaven, P. (1990). "Suggestions for Reducing Unemployment: A Study of PWE and Economic Locus of Control Beliefs." *British Journal of Social Psychology* 29: 55-65.
- Heaven, P. (1991). "The PWE and Economic Beliefs." *Australian Psychologist* 26: 59-63.
- Ho ve Jacqueline (1984). "Development of an Australian Work Ethic Scale." *Australian Psychologist* 19: 321-332.
- Hofstede, G. (1980). *Culture's Consequences*. London: Sage.
- Hooker and Ventis (1984). "Work Ethic, Daily Activities and Retirement Satisfaction." *Journal of Gerontology* 39: 478-484.
- Khalique, N. (1975). "Bureaucratic Orientation and Work Values." *Pakistan Journal of Psychology* 8: 65-68.
- Kanungo vd. (1978). "Achievement Orientation and Occupational Values: A Comparative Study of Young French and English Canadians." *Canadian Journal of Behavioural Science* 10: 202-213.
- Kim, H. (1977). "The Relationship of Protestant Ethic Beliefs and Values of Achievement." *Journal for the Scientific Study of Religion* 16.
- Kleiber and Crandal (1981). "Leisure and Work Ethics and Locus of Control." *Leisure Sciences* 4: 477-485.
- Krau, E. (1983). "The Attitudes Toward Work in Career Transitions." *Journal of Vocational Behaviour* 23: 270-285.
- Lenski, G. (1961). *The Religious Factor: Study of Religion's Impact on Politics Economics and Family Life*. New York.
- Loubser, J. J. (1968). *Calvinism Equality and Inclusion: The Case of Afrikaner Calvinism*. New York: Basic Books.
- Lukes, S. (1973). *Individualism*. Oxford: Basil Blackwell.
- Ma, L.C. (1986). "The Protestant Ethic Among Taiwanese College Students." *Journal of Psychology* 120: 219-224.
- Maguire and Krolczak (1983). "Attitudes of Japanese and American Workers: Convergence or Diversity." *Sociological Quarterly* 83 (Winter).
- Marshall, J. (1983). "Reducing the Effects of Work Oriented Values on the Lives of Male American Workers." *Vocational Guidance Quarterly* 32: 109-115.
- Maurer-Oszustowicz (1994). "Gender and Attitudes Toward Work." *International Journal for the Advancement of Counselling* 17: 35-46.
- Mayer and Sharp (1962). "Religious Preference and Workly Success." *American Sociological Review* 27: 220-227.
- Maynard, M. (1984). "Work and Non-Work Perspectives and Trends." *Journal of Employment Counseling* 21: 74-82.
- McCarrey vd. (1984). "Work Value Goals and Instrumentalities: A Comparison of Canadian West Coast Anglophone and Quebec City Francophone Managers." *International Review of Applied Psychology* 33: 291-303.
- Meeks, M.D. (1989). *God the Economist*. Minneapolis: Fortress Press.
- Merrens-Garrett (1975). "The Protestant Ethic Scale as a Predictor of Repetitive Work Performance." *Journal of Applied Psychology* 60: 125-127.
- Moltmann, J. (1984). *On Human Dignity*. Çev. M.D.Meeks. London: SCM Press.
- Moran, A. (1990). "Allegiance to the Work Ethic, Achievement, Motivation and Fatalism in Irish and American People." *Irish Journal of Psychology* 11: 82-96.
- Mudrack, P. (1993). "The PWE and Type A Behaviour." *Personality and Individual Differences* 14: 261-263.
- Munroe-Munroe (1986). "Weber's Protestant Ethic Revisited: An African Case." *Journal of Psychology* 120: 447-456.
- Nichols, T. (1986). *The British Worker Question: A New look at Workers and Productivity in Manufacturing*. London: Routledge.
- Niles, F.S. (1994). "The Work Ethic in Australia and Sri-Lanka." *Journal of Social Psychology* 134: 55-59.
- Poulton and Hung (1989). "Relationship Between the PWE and Work Effort in a Field Setting." *Applied Psychology An International Review* 37: 227-233.
- Preston, R. H. (1987). *The Future of Christian Ethics*. London: SCM Press.
- Ray, J. (1982). "The Protestant Ethic in Australia." *Journal of Social Psychology* 116.
- Rim Y. (1977). "Significance of Work and Personality." *Journal of Occupational Psychology* 50: 135-138.
- Robinson, S. (1992). *Social Responsibility of Business*. Nothingam: Groves.
- Robinson, S. (1993). *Novak Tawney and Moral Freedom*. Jon Davies (der.). London: IEA Health and Welfare Unit.

- Shamir, B. (1985). "Unemployment and Free Time: The Role of the PWE and Work Involvement." *Leisure Studies* 4(3): 333-345.
- Shamir, B. (1986). "PWE, Work Involvement and the Psychological Impact of Unemployment." *Journal of Occupational Behaviour* 7(1): 25-38.
- Shaw and Barry (1992). *Moral Issues in Business*. Wodsworth.
- Sing, S. (1978). "In Achievement Decision Making: Orientation and Work Values of Fast and Slow Progressing Farmers in India." *Journal of Social Psychology* 106: 153-160.
- Sinha, J. B. (1983). "Social Energy for Work Values." *Dynamische-Psychiatrie* 16: 325-336.
- Spence, J.T. (1985). "Achievement American Style: the Rewards and Costs of Individualism." *American Psychologist* 40: 1285-1295.
- Staats, S. (1981). "Work Values Inventory Scores From 1970 to 1980." *Perceptual and Motor Skills* 53: 113-114.
- Stokes, A. (1992). *Working with God*. London: Mawbery.
- Stone, E. (1975). "Job Scope, Job Satisfaction and Protestant Work Ethic: A Study of Enlisted Men in the US Navy." *Journal of Vocational Behaviour* 7: 215-224.
- Tang-Tzeng (1992). "Demographic Correlates of the PWE." *Journal of Psychology* 126: 163-170.
- Turner, B.S. (1994). *Religion and Social Theory*. London: Sage.
- Triandis vd. (1984). "Role Perceptions of Hispanic Young Adults." *Journal of Cross Cultural Psychology* 15: 297-320.
- Vandewiele ve Philbrick (1986). "The Protestant Ethic in the West Africa." *Psychological Reports* 58: 946.
- Waters vd. (1975). "Protestant Ethic Attitudes Among College Students." *Educational and Psychological Measurement* 35: 447-450.
- Waters ve Zakrąsek (1991). "The Construct Validity of four PWE Scales." *Educational and Psychological Measurement* 51: 117-122.
- Weber, M. (1985). *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhunu*. Çev. Zeynep Aruoba. İstanbul: Hil.
- Weiner and Hunt. (1983). "Work and Leisure Orientations Among University Students: Implications for College and University Counselors." *Personal and Guidance Journal* 61: 537-542.
- Williams, C. (1983). "The Work Ethic non-Work and Leisure in an age of Automotiation." *Australian and New Zealand Journal Sociology* 19: 216-237.
- Worach, K.H. (1980). "Two Concepts of the Way of Life: Instrumental Activeness and Expressive Activeness." *Studa-Socjologiczne* 79: 259-273.
- Yamauchi-Li (1993). "Achievement Related Motives and Work Related Attitudes of Japanese and Chinese Students." *Psychological Reports* 73: 755-767.

Kitap Eleştirileri

Kimlik Mekânları: Küresel Medya, Elektronik Ortamlar ve Kültürel Sınırlar

David Morley ve Kevin Robins
(1997) Çev., Emrehan Zeybekoğlu,
İstanbul: Ayrıntı yayınları, 314 sayfa.

D. Beybin Kejanlıoğlu

Kevin Robins, Türkiye'de yabancı olmadığı bir isim. Onu, Körfez Savaşıyla ilgili -Asu Aksoy'la ortak- yazılarından tanıdık (Aksoy ve Robins, 1991). İletişim/enformasyon teknolojilerindeki gelişmelerin toplumsal tesiriyle (örneğin, Frank Webster'la birlikte desteklediği "Luddizm" -kabaca, makine kırıncılık- Robins ve Webster, 1981) ve "kültürel coğrafya" ile ilgilenenlerin onun adını daha önce de duymuşlardı. David Morley de, iletişim araştırmalarıyla uğraşanların yakından bildiği bir isim. İngiltere'deki kültürel çalışmalar geleneğinden gelen Morley (1980 ve 1986), izlerkümelerin alınmasına yönelik *Nationwide* (tv haber programı) ve *Family Television* araştırmalarıyla, iletişim ça-

lışmalarında önemli bir eğilimin öncüsü olarak kabul ediliyor. Farklı ilgilere ve entelektüel geçmişlere sahip bu iki İngiliz akademisyenin, 1987 ile 1994 arasında ayrı ayrı ve ortak olarak kaleme aldıkları yazılan biraraya getirdikleri *Kimlik Mekânları* kitabı, bu kitap projesini geliştirme niyetleri ne olursa olsun, olumlu bir sonuca yol açmış gibi görünüyor: Birbirinden ayrı düşmüş ve öyle düşünüle gelmiş "siyasal iktisadi yapılaşma" ile "kültürel kimlik" sorunlarını biraraya getirmek.

Gelgelelim, bu biraraya getiriş, pek de sorunsuz sayılmaz. Daha "İçindekiler"de başlık bolluğunda boğulma tehlikesi ve yineleme çokluğu hissediliyor. Nitekim, özellikle kitabın ilk beş bölümünde, aynı argümanların sürekli yinelenmesi bir yana, aynı alıntılarla tekrar tekrar karşılaşmak bıkıncı olabiliyor. Bu olumsuzluktan kaçınmanın en iyi yolu, belki de, ilgi duyulan bölümleri birbirlerinden bağımsız makaleler şeklinde düşünüp, seçerek okumak... Aksi tak-